

ESCUTS PARLANTS EN LES TROBES DE MOSSÉN JAUME FEBRER

VICENT FERRER PUCHOL

Sirvo o corso: el sirvo o corso en cadena representa prición del que huía, como del que siguió el alcasse y consigió despojos.

Cabra: la cabra es del que se aroja a haser daño a otro, pues este animal maltrata los árboles de que se alimenta. Y se traen también por intrumento de vitoria.

1. *Les Trobes de mossén Jaume Febrer i el significat dels escuts*

La interpretació simbòlica o al·lusiva a accions guerreres dels elements que apareixen als emblemes heràldics és un fet habitual als tractats dels segles XVI al XIX. Els exemples anteriors, que pertanyen a la introducció¹ a un dels manuscrits de les *Trobes de Mossén Jaume Febrer* en són una bona mostra. Aquesta obra, l'anònim² autor de la qual la va atribuir a un fals personatge del segle XIII, Jaume Febrer, tot atorgant-li un caràcter històric de què mancava, fou escrita a finals del segle XVII o, més probablement, principis del XVIII i està formada per un conjunt de poemes d'onze versos, les "trobes", que tracten sobre els cavallers que

¹ "Declarase que cosa és noblesa", a *Trobes que escrigé mossén Jaume Febrer*. Ms 885. Biblioteca Universitària de València, pàgines 1-51. Les cites reproduïdes es troben a les pàgines 30-31. D'aquest manuscrit hi ha una edició facsímil publicada a València en 1990 per Vicent Garcia editors.

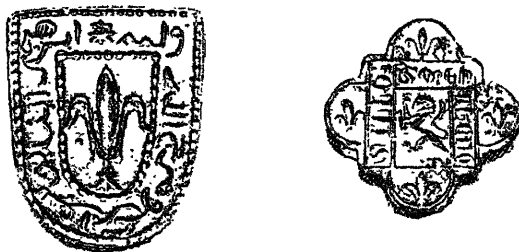
² Manuel de Montoliu, "Les trobes de Jaume Febrer", dins *Revue Hispanique*, volum XXVII, 1912, situa aquesta obra al S. XVII i l'atribueix a Onofre Esquerdo. Més recentment, Jaume Riera i Sans, "Falsos dels segles XIII, XIV i XV", dins *Actes del Nové Col·loqui Internacional de la Llengua i Literatura Catalanes, Volum I*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, pàgs. 463-467, considera que les *Trobes* són obra de Josep Teixidor, la qual cosa, a més, suposa endarrerir la data de redacció: ja no es tractaria, per tant, d'una obra del XVII sinó del XVIII, data que ja havia indicat Francesc Almarche.

participaren en la conquesta de València. Ordenats alfabèticament per cognoms, aqueixos poemes inclouen informació sobre l'origen, genealògic o geogràfic, dels cavallers, batalles en què han participat, els llocs que han rebut en premi per les seues accions i, a més a més, una descripció del seu escut d'armes. A més d'aquestes trobes, alguns manuscrits inclouen també dos conjunts més reduïts de poemes; al primer grup, el suposat autor, Jaume Febrer, es presenta als lectors i comenta les circumstàncies en què escrigué l'obra; el segon bloc està format per les dedicades als llinatges reials. D'altra banda, el nombre de trobes varia molt d'uns manuscrits a altres; mentre que el citat de la BUV en té 424 dedicades als "cavallers de la conquesta", el manuscrit 4068 de la Biblioteca Nacional de Madrid, base principal d'aquest treball, en conté 554.

L'autor de la introducció esmentada, anònim com el de les *Trobes*, la inicia explicant l'origen de la noblesa, únic estament que pot tenir escut d'armes: "las harmas no dan noblesa, si que proseden de ella, según lo siente don Martín de Viscaya, por no aver nasido la noblesa de las harmas sino ellas de la noblesa por divisa que la representa"³.

El simbolisme atribuït a l'escut, que correspon bé a les qualitats del cavaller a qui se li atorga, bé a un fet bèl·lic significatiu que haja protagonitzat, és paral·lel, per tant, segons aquesta interpretació, a la seua noblesa.

Tanmateix, com ha explicat Martí de Riquer, els escuts d'armes no eren exclusius dels nobles. En el seu origen, aquest tipus d'emblemes van servir per identificar en la batalla els combatents, la fesomia dels quals ocultava l'armadura, i per tant eren propis de la classe feudal més alta. Aviat, però, es van aplicar a activitats pacífiques i usats per qualsevol persona. "Que tothom té capacitat heràldica, des del més encimbellat fins al qui exerceix una professió tinguda per vil, des del cristià fins al jueu que viu en una ciutat europea, és un principi de dret consuetudinari admès"⁴.

Segells d'Ibrahïm Ibn Jussuf, personatge de la minoria musulmana de Toledo a la segona meitat del segle XIII, i de Menahem Osillo, de la minoria jueva de la mateixa ciutat a la primera meitat del segle XIV. En tots dos casos es poden observar perfectament les flors de lis. Pardo de Guevara. *Manual de heràldica española*. Aldaba ediciones. Madrid, 1987. Pàg. 12.

³ *Trobes*. Ms 885. Biblioteca Universitària de València, pàg. 18. El Martín de Viscaya citat no pot ser altre que Martí de Viciàna.

⁴ Martí de Riquer. *Heràldica catalana. Des de l'any 1150 al 1550*. Edicions dels Quaderns Crema. Barcelona, 1983. Pàg. 20. Un poc abans, a la pàg. 18, Riquer escriu: "Els homes sempre han volgut tenir marques pròpies per tal d'afermar gràficament llur individualitat, des del reclam del botiguer fins a la complicada rúbrica del notari. Sembla segur que moltes marques individuals es clogueren als perfils d'un escut i esdevingueren heràldica quan aquesta aparegué".

Aquesta circumstància també és observada per Pardo de Guevara. Al segle XIII l'ús dels emblemes heràldics "s'havia estés paulatinament a la pràctica totalitat dels individus, amb independència de la seua condició social, des del monarca a l'artesà, passant pels magnats, burgesos i, també, fins i tot les minories marginades"⁵.

La utilització generalitzada dels emblemes suposà, per aquest motiu, la pèrdua de la funció identificadora inicial i va contribuir tant a la modificació formal dels escuts com a la busqueda dels significats simbòlics a què ja m'hi he referit. Alhora, a partir del segle XV, hi hagué diversos intents de restringir la seua utilització i de convertir l'heràldica en patrimoni de la noblesa⁶, com podem observar al fragment de la introducció a les *Trobes de Mossén Jaume Febrer* citat més amunt. El resultat fou el progressiu tint nobiliari que els emblemes adquiriren i el "caràcter d'*alimentadors de les vanitats socials* amb què ens han arribat"⁷.

Les *Trobes de mossén Jaume Febrer*, com ja va observar Sanchis Guarner⁸, responen a aquest caràcter. Els personatges dels poemes realitzen contínuament fets heroics, es comporten magnànimament, són bons consellers del rei i perfectes diplomàtics. És normal, per tant, que al llarg de l'obra trobem nombrosos casos en què un cavaller rep del rei, en premi per les seues accions, un escut, o un element de l'escut, que, com hem comentat, simbolitza una qualitat o al·ludeix a una acció on haja intervingut de manera destacada.

Observem, per exemple, el sentit que se li dóna als escaqués:

Jaqueles o escaques: los jaqueles o escaques, que son como cassas de ajedrez, simbolisan aver arriegado la vida en el tablero de la gerra, empresas y vatallas, de donde se consiguió vitoria con muerte del enemigo⁹.

Aquesta peça heràldica apareix en l'escut de diversos personatges. En el poema corresponent a Guillem Escrivà l'autor ens recorda el significat:

Vingué de Tolosa y per son valor
adquirí a Patraix, manant-li aposar
en lo camp vermell, per significar
lo molt que ha patit, los jaquells de or.

(Escrivà, vv 7-10)¹⁰

⁵ Pardo de Guevara. *Manual de heràldica española*. Aldaba ediciones. Madrid, 1987. Pàg. 13. Tant aquest autor com Martí de Riquer indiquen que Bàrtol de Sassoferrato, considerat el primer tractadista heràldic, ja proclamava en 1359 la capacitat heràldica de tots els homes. "Quidam autem arma seu insignia sibi propria auctoritate assumunt" (*Tractatus de insigniis et armis*. Reproduesc de Riquer, *op. cit.*, pàg. 20).

⁶ Martí de Riquer, *op. cit.*, pàg. 22.

⁷ Pardo de Guevara, *op. cit.*, pàg. 104.

⁸ En concret, a *La llengua dels valencians*. Ed. 3 i 4. València, 1972 (4a. ed.), pàg. 166, les atribueix al "deler col·lectiu d'aristocratism" propi de l'època en què foren escrites.

⁹ *Trobes*. Ms 885. Biblioteca Universitària de València, pàgines 38-39.

¹⁰ *Trobes*. Manuscrit 4068. Biblioteca Nacional de Madrid. Els poemes els cite sempre d'acord amb aquest manuscrit i m'hi referesc pel cognom del personatge de qui s'hi parla; quan hi ha més d'un personatge amb el mateix cognom indique també el nom.

Pel que fa a representacions humanes, observem la següent interpretació:

Cabesa de moro: la cabesas de moros significan su muerte, con vensimiento y trofeo de valor. Mas, en cadena, prisión de ellos¹¹.

La troba corresponent a Morlà així ho indica. Aqueix "soldat de fortuna", que ha matat un musulmà, és recompensat per Jaume I:

[...]. Mirant-ho lo rey
dix a tots alegre: "Mort lo ha com un cit,
y mereix molt bé que en lo frontispit
de sa casa pose lo cap de Muley
en camp colorat. [...]

(Morlà, vv 7-11)

Observem, de pas, el joc de paraules entre el cognom i les paraules del rei: "Mort lo ha ...". El manuscrit de la BUV directament escriu "*Morlà com un cid*".

El cap d'un musulmà a l'escut de Morlà. BNM, ms 4068.

Al llarg de les *Trobes* hi ha altres exemples on es relacionen els elements dels escuts amb un determinat simbolisme. Tanmateix, són nombroses les ocasions en què l'autor explica els emblemes sense tenir en compte aqueix valor.

Hem vist al principi el significat de les representacions de cérvols i cabres. Vegem ara algunes trobes on apareixen aqueixos animals.

Cervató

En lo camp de blau dos cervos daurats
Arnau Cervató porta en son escut.

¹¹ *Trobes*. Ms 885. Biblioteca Universitària de València, pàg. 25.

Vingué de Prohenza ab trenta soldats
 en sa compaña per ell ben pagats
 puix los féu la costa. Era tartamut
 y parlaba a presa, señal de valent.
 Son valor mostrà quant li fonch manat
 fera la galima devés de Torrent,
 buscant vitualles pasà a Picasent
 y allí la féu bona, puix rich ha restat,
 a més de lo que el rey li ha donat.

Urgell Tercer

Per mort de Areumarg, comptesa de Urgell,
 en Pons de Cabrera, nét de na Milacre,
 comptesa de Bas, pretengué que a ell
 venia el estat y es trobava ell
 lo puix prop parent, fent-li gran ostacle
 lo rey vòstron pare. Mes com se trobàs
 no tenir rahó se ajustà ab Cabrera
 que dels Armengols en lo escut gravàs
 jaquels de or y negre y també posàs
 de negre una cabra, que en sa insígnia era
 en lo camp daurat, no posant cymera.

En aquestes dues trobes, al contrari del que hem llegit a la de Guillem Escrivà, no hi ha cap indici del valor simbòlic dels animals representats als escuts, ni cap acció dels personatges que es corresponga amb el que, suposadament, representen.

Arnau Cervató porta dos cérvols al seu escut; Ponç de Cabrera una cabra. No hi ha altres representacions de cabres en els escuts descrits a les *Trobes*, però sí que en trobem més de cérvols. A més del citat, n'apareixen als escuts corresponents a Guillem Cervelló, Raimon Cervera, Guillem de Cervià i Berenguer Servent. *Cervelló, Cervera, Cervià, Servent, ... cérvol*: la coincidència entre cognom i element representat no és casual. En tots aquests casos l'escut permet d'identificar el cognom.

Els escuts d'aqueixos personatges corresponen a allò que es denomina **armes parlants**, aquelles en què els elements estan en relació amb el nom de la persona o del llinatge que les usa. No són l'única categoria de significació dels escuts¹². Ja hem fet referència a les **armeries simbòliques**, que representen una qualitat, com la valentia o la generositat, i a les **al·lusives**, que evoquen un fet o una situació, un passat gloriós, una funció administrativa o una evocació religiosa. També es poden distingir les **armeries polítiques**, que indiquen la relació del posseïdor amb un grup social, corporació, ordre religiosa, etc. I encara hi ha les **armeries fictícies**, les atribuïdes a personatges llegendaris o als històrics d'època preheràldica.

¹² Cf. Pardo de Guevara, *op. cit.*, pàg. 110-111, d'on prenc l'enumeració que segueix.

Les armeries parlants es troben a l'origen dels escuts i de la seua funció identificadora. El senyor, cobert amb l'armadura, necessita que els seus soldats l'identifiquen; res de més eficaç per a aconseguir-ho que una figura que suggerisca el seu nom o la senyoria¹³.

Encara que no es tracta d'un fenomen exclusiu, possiblement sí és una particularitat remarcable la gran quantitat d'escuts parlants que apareixen a l'heràldica catalana¹⁴.

En el cas de les *Trobes* cal assenyalar que al voltant del 40% dels escuts que hi són descrits poden considerar-se com a parlants, de la qual cosa l'autor és plenament conscient.

No són gens estranyes referències com les següents, on el pseudo Febrer indica la relació entre el cognom, o part del cognom, i l'escut:

Pere de Arborzer lo arbre del seu nom
portava en lo escut [...]
(Arborzer, vv 1-2)

Per manifestar Arnau Ballester,
noble català, lo agnom de què usa,
(Ballester, vv 1-2)

Per manifestar Arnau de Bonig
part del seu agnom, [...]
(Bonig, v 1)

En Guillem del Bosch per manifestar
lo agnom de què goza [...]
(Bosch, vv 1-2)

Lo arbre del seu nom pinta Arnau Cirera
(Cirera, v 1)

Lo present escut és de Bernat Serra,
que per armes porta en lo camp de argent
lo seu propi agnom. [...]
(Serra, v 1-3)

Encara que el procés haja de ser el contrari, identificar el cognom a partir de les armes, en aquests casos podem imaginar-nos, possiblement amb l'excepció del d'Arnau de Bonig, l'escut a partir del cognom.

La identitat entre els dos elements, cognom del posseïdor i escut d'armes, és total en els casos de Pere d'Arborzer, en què l'escut conté un arboç, Guillem Bosch, que dibuixa "un bosch o pinar", i de Bernat Serra, les armes del qual són una serra de tallar fusta.

A partir d'un simple procés de derivació entenem que a Arnau Ballester li corresponga una ballesta o un cirerer a Arnau Cirera.

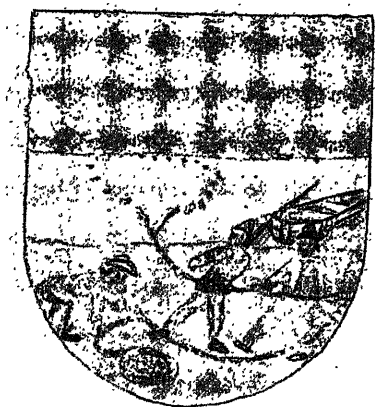
¹³ Martí de Riquer, *op. cit.*, pàg. 18. "El més ignorant —explica Riquer— comprendrà tot seguit que aquell cavaller que porta un escut amb uns cards és el senyor de Cardona, i no ho oblidarà mai. Les armes parlants són fonamentalment identificadores i mnemotècniques".

¹⁴ "Hom admet que una de les característiques de l'heràldica catalana és el gran nombre d'armes parlants amb què compta ja des de temps medievals", escriu Riquer, *op. cit.*, pàg. 343.

La relació que hi ha entre el cognom d'Arnau de Bonig i el seu escut, on es reproduceix una escena de pesca, no és tan evident, almenys des del punt de vista semàntic. La connexió se'ns fa evident, però, quan sabem que la modalitat de pesca representada s'anomena *bolitx*:

Per manifestar Arnau de Bonig
part del seu agnom en lo camp de argent
pinta en sa divisa com trahuen bolig
del mar peixcadors. Les lanches afig,
que tira lo bol multitud de gent.

(Bonig, vv 5)

La pesca al bolitx representada a l'escut d'Arnau de Bonig. BUV, ms 885.

Veiem, així, que no hi ha un únic sistema de relació entre cognoms i escuts. Els nombrosos escuts parlants que es descriuen a les *Trobes* responen, principalment, bé a una identificació semàntica o bé, com en el cas de Bonig, a una semblança fonètica, tot i que no són estranys els escuts, bàsicament els referits a cognoms compostos, que combinen aquests dos tipus de relació. Encara hi ha un altre sistema per a representar el cognom: escriure'l, directament o indirecta; aquest tipus d'identificació, però, com veurem més endavant, només apareix en un nombre molt reduït de casos.

Hem comentat adés que l'heràldica catalana es caracteritza per tenir un gran nombre d'escuts parlants. Els escuts que hi segueixen presenten les característiques d'aquest tipus d'armeries i identifiquen, bàsicament, cognoms propis del català. Ara bé, els personatges que apareixen a les *Trobes*, i que participaren en la conquesta del Regne de València, són, d'acord amb l'autor, de procedències geogràfiques molt diverses. No sempre són fiables aqueixes referències, però. D'Ausiàs de Ferrer, per exemple, es diu que "Milort és de Escòsia" (v 2); el cognom, òbviament, no és escocés. Els escuts parlants que apareixen en aquest treball identifiquen cognoms que són, majoritàriament, catalans. Tanmateix, hi ha un nombre considerable de cognoms que, com els personatges que els porten, són d'altres orígens, geogràfics i lingüístics, les armes dels quals, en molts casos, també són parlants. Es tracta